

УДК 37.035.3:372.874

Алла Руденченко

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МЕНТАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ В ДИЗАЙНІ

У статті теоретично обґрунтовано актуальні проблеми національної своєрідності в дизайні, які стають важливою формотворчою силою сучасної культури, ведуть до значних змін у складі і до взаємозв'язку етнічних характеристик предметного середовища.

Ключеві слова: *дизайн, мистецтво, предметне середовище, архетип.*

Глобалізаційні процеси притаманні сучасному суспільству вимагають глибокого соціокультурного осмислення проблеми національної відродження й прояву рис національної культури в мистецтві й дизайні.

Ідеї й методи дизайну стають важливою формотворчою силою сучасної культури і ведуть до значних змін у складі та взаємозв'язку етнічних характеристик предметного середовища. В останні роки неодноразово відзначалося, що дизайн і «нова архітектура» привели до уніфікації художнього вигляду предметно-просторового середовища. Однак у розумінні причин появи одноманітності та шаблонності й тим більше в пошуках шляхів їхнього подолання немає єдиної думки.

Дослідники культури останнім часом все частіше звертаються до виявлення розходжень у поданнях різних народів про ті самі явища, знаходячи в них рішення проблеми протидії процесам уніфікації культури.

Існування національних особливостей характеру людини і його світосприймань відомо давно, але їхній вплив на предметне оточення сучасних людей практично не розглядається.

Дослідження національного менталітету присвятили свої праці філософи (В. Абушенко, Г. Гачев, П. Рикер, Ю. Хабермас, Д. Чижевський, Д. Юм, П. Юркевич та ін.), історики (М. Грушевський, І. Огієнко, М. Попович), письменники, етнографи та фольклористи (О. Воропай, Р. Герасимчук, В. Гнатюк, В. Милорадович, С. Килимник, М. Костомаров, Т. Рильський), мовознавці (Є. Тарасов, С. Термінасова, Н. Уфимцева) й педагоги (Г. Ващенко, Ю. Кузьменкова, Г. Філіпчук та ін.).

Перші ідеї в області психології народів були сформульовані Гіпократом у його трактаті «Про повітря, води, місцевості». Автор трактував, що відмінності між народами, враховуючи й різницю «народного духу», обумовлені місцезнаходженням країни, кліматом і іншими природними факторами.

И. Кант у своїх роботах виходив з передумови, що можливості

свідомості визначаються, насамперед, особливостями характерного для всіх людей сприйняття зовнішнього світу, а не зовнішнім світом як таким. Народ, на його думку, – це об'єднана в одній місцевості велика кількість людей, що становить єдине ціле. Його характер і особливості формуються під тиском зовнішніх природних, ландшафтних і кліматичних факторів. Саме він передається в спадщину нащадкам як «дух народу» [2, с. 92].

Індивідуальні відмінності націй і народів залежать, на думку Д. Чижевського, від клімату, звичаїв, рівня культури, «тілесних» та «душевних» здібностей їх представників: «Не на всякій землі родиться все. Удосконалення кожної людини зокрема та усіх людей разом виявляється в їх різноманітності. А ця різноманітність залежить від вільного розвитку людини, родини, стану, держави. Безмежна різноманітність в природі і в людському роді витворює безмежну різноманітність джерел життя, посади, стремління, із яких повстає удосконалення і гармонія» [5, с. 230].

Ментальність сягає до неусвідомлених глибин психіки. У цьому змісті вона далеко не завжди артикулюється її носіями. «Захоплюючи несвідоме, ментальне виражає життєві й практичні пріоритети людей, стійкі образи світу, емоційні переваги, властиві даному співтовариству й культурній традиції» [5, с. 234].

В основі колективного несвідомого лежать стійкі первісні схеми, названі К. Юнгом архетипами. У своїй сутності ментальність саме і являє собою історично перероблені архетипні образи, через призму яких відбувається сприйняття основних аспектів реальності: простору, часу, історії й т.д.

Архетипи задають послідовність образів, що спливають у свідомості при пробудженні творчої активності, тому духовне життя несе на собі архетипний відбиток. Дії, вчинки, прояви почуттів, порушені архетипом, бувають набагато більше сильними, чим спонукання, які асоціюються в психіці людини простими впливами навколишнього середовища.

Архетип – первинний образ фантазії, форма без змісту, що актуалізують зовнішні обставини. Архетип формує погляди, але не містить їх.

Теорія К. Г. Юнга має велике значення для розуміння механізмів сприйняття предметного світу. К. Г. Юнг пояснює, що почуття гармонії виникає несвідомо у випадку, якщо якості й властивості речі відповідають тим або іншим архетипам. Відповідність архетипам виникає подвійно. З одного боку, до нього може привести взаємодія форм, в основному найбільш простих, наприклад, квадрата, кола або трикутника, пов'язаних з первинними способами освоєння світу людиною. З іншого боку, це буде спосіб організації матерії, який схоплює підсвідомо людина [6, с. 72].

Людина має здатність милуватися, розглядати явища навколишнього світу з естетичного боку. За допомогою твору мистецтва й виробу дизайну передаються структурні відносини нашого світу, емоційна оцінка яких закладена в глибинній психіці людини. Часто це називають почуттям краси

й гармонії. Виразність твору, експресія проявляються завдяки вмінню дизайнера, художника через композицію, колорит, формальні прийоми, художні засоби, викликати певні емоції, почуття.

Здатність психіки людини оперувати образами в інформаційному полі є найбільш архаїчною стороною свідомості.

Міжособистісна комунікація може здійснюватися у двох формах: інтелектуальній й почуттєвій. У другому випадку їй властиві такі ознаки, як лояльність, емоційність, митєвість і суб'єктивність сприйняття враження. Дизайн саме й виявляє зразок такого типу комунікації, будучи духовним актом і способом продукування й передачі багатозначних культурних проявів і цінностей (так само, як і мистецтво).

Мистецтво є не тільки генератором нової інформації під впливом занурення його надбань у нове культурне середовище, але й виступає генератором сигналів особливого типу, оскільки мова мистецтва моделює більш загальні, більш універсальні аспекти сприйняття світу, чим вербальне повідомлення. Дизайн теж формує свою мову – це мова пропорцій, оптичних ефектів, відношення кольорів, масштабів, об'єму, світла й тіней, тобто мова візуальних образів. Це робить формальні сторони мистецтва й дизайну змістовними. У ході розвитку й модифікації культури можуть бути відкинуті застарілі образи, але не стиль: в історії мистецтва неодноразово відроджувалися стилі минулого, сприймані як новаторські.

Роль, схожу з канонічним мистецтвом, виконують архетипні образи, закладені в здобутках дизайну, при сприйнятті яких несвідомо виникає почуття гармонії. Наприклад, прості форми куб або хрест як би падають на підготовлену архетипну основу. Внутрішнє і зовнішнє врівноважуються, створюючи естетичні сприйняття. Люди, виховані в традиціях певної національної культури, освоюють простір відповідно до прийнятого саме їхньою культурою «моделями». Залежно від специфіки своєї культури, вони по різному ставляться до організації простору, до його розмірів і форми, до розміщення в ньому предметів, відповідно будується їхнє відношення до встаткування інтер'єра, до об'ємно-просторової композиції окремих споруджень, до організації міського простору в цілому.

Інформація про тісний зв'язок людини з місцем її народження, із природно-кліматичними умовами, з рослинним і тваринним світом супроводжує людей з незапам'ятних часів. Вони пронизують весь світогляд людини. Г. Сковорода розглядав формування ціннісних орієнтацій крізь призму пізнання власного народу і себе в ньому. На думку філософа, між людиною та рідним краєм існує своєрідна гармонія («сродность») [4, с. 291].

Кожна місцевість відрізняється своєю неповторною колірною палітрою, гармонією природних відношень, в атмосфері яких відбувається художнє пізнання світу.

Усвідомлення глибинних зв'язків ландшафтно-просторового оточення й регіональної колористичної культури стає ефективним засобом для розробки проектних концепцій.

При цьому природа дає для предметної творчості природні матеріали, у тому числі й барвники, і дерево, і глину гончарних ремесел багатьох регіонів світу та інше.

Саме основне в процесі пізнання іншого народу – зрозуміти логіку мислення, менталітет, що і визначає картину світу.

Таким чином, буття будь-якого народу містить у собі й особливий світ природи (матерію, речовину), побут, мову й історію (культуру), етнос і характер (психіку). У кожного народу складається свій національний образ світу. Зрозуміти основну ідею, покликання кожної національної цілісності – справа не проста, але важлива. Особливо гостро завдання національного розуміння встало в ХХІ столітті. З одного боку, народи світу максимально зближуються по способу життя, побуту, виробництву, культурі, а з іншого боку – загострюється національна чутливість.

У наш час іде єдиний діалектичний процес асиміляції народів і національних культур. Тому завдання пізнання національних особливостей важлива й для взаєморозуміння народів при контактах, і для самопізнання народу, і для пізнання людини взагалі.

Бути творцем свого світу за всіх часів дозволяла людині духовна енергія, сублімована в колективних образах і символах культури. Втрачаючи розуміння архетипних корінь ідеї, ми робимо її мертвою ідеологією, забуваючи про саму можливість вільної, духовної творчості. Архетипне сприйняття світу робить людину Творцем. Формальна логіка відводить йому роль винтика в незбагненному механізмі.

Природні символи виникають із підсвідомого змісту психіки і являють собою незліченні варіації основних архетипних образів. У багатьох випадках можна простежити їхній розвиток аж до пракорнів, тобто ідей і образів, що зустрічаються в найдавніших джерелах. З іншого боку, символи можуть бути привнесені культурою для вираження «вічних істин». Пройшовши через безліч перетворень, вони стають колективними образами, прийнятими цивілізацією. Ці символи, ставши частиною загальнолюдської культури, зберігають, проте, значний заряд своєї первісної тремтливості. Коли їх придушують або не приймають, їхня специфічна енергія зникає в підсвідомості, що веде до непередбачених наслідків.

Сучасна людина не розуміє, наскільки «раціоналізм» знищив її здатність до сприйняття символів. Її моральні й духовні традиції виявилися перервані, розплатою за це стали загальна дезорієнтація й розпад, що представляють реальну загрозу світу [6, с. 92].

Архетипи впливають на наші відчуття, насамперед, через нерозривно зв'язані між собою образ і емоції. Якщо один із цих елементів відсутній,

виходить, немає й архетипу. Один тільки образ сам по собі – це лише слово-зображення, мало що значуще. Будучи ж заряджений емоціями, образ здобуває психічну енергію, динамізм, значимість [6, с. 92].

Архетип переломлює себе не тільки в повсякденному поведженні людей і у творчих ідеях геніїв, але й у національному характері країн, кожна з яких виявляє цілісний спосіб життя й мислення.

У кожній культурі переважають свої архетипні символи, якими багато в чому викликаються особливості світогляду, характеру, художньої творчості й історичної долі нації.

Етнокультурні архетипи культурологи визначають як «константи національної духовності, що виражають і закріплюють основні властивості етносу як культурної цінності».

Для різних етносів актуальні, відповідно, різні архетипні символи. Наприклад, для фіна – риба, рибалка, олень, качка, мисливець, старий; для скандинава – вовк, ведмідь, ворон, море, орел, дракон; для японця – вишня, гора, море; для кельта – древо, чаша, корова, кіт і т.п. Етнічна актуалізація архетипу проявляється в диференціальному змісті образу. Наприклад, ворон в епоху вікінгів розвівається на прапорах вождів – священний птах Одина донесе у Вальхаллу душі загиблих, розповість все батькові про діяння воїнів; у слов'янські ж казках ворон літає в світ мертвих за чарівною водою саме для того, щоб повернути героя до життя; а в кельтів ворон – символ нещастя. Так само білий колір у європейців є символом святковості – вбрання наречених, в африканців навпаки – символом жалоби. Як бачимо, медіативна функція ворона та кольору актуалізується по-різному в різних регіонах.

«Із часом і народи, і національні характери міняються, як з віком – люди, при цьому зберігаючи незмінним своє ядро» [1, с. 42]. На наш погляд, цим «незмінним ядром» у національному характері є глибинні шари психіки, характерні для даного етносу архетипи, що є константною основою національного характеру.

Про національні моделі дизайну говорить і президент «Академії Домус», лідер італійського Нового дизайну Андреа Бранци: «Сьогодні існує безліч різних національних версій дизайну. Існує італійський дизайн, німецький дизайн, англійський дизайн, скандинавський дизайн, французький дизайн, японський дизайн, канадський дизайн, американський дизайн і латиноамериканський дизайн. Національна ідентичність існувала завжди, однак сьогодні ясніше видно деякі локальні особливості, детерміновані традиціями і відображаючі специфічну інтерпретацією різних країн.

Жодна національна модель не може бути експортована, оскільки немає абсолютної досконалості, іррелевантним стосовно конкретного контексту.

Тому необхідно виявляти й зіставляти розходження між

національними моделями, намагаючись ідентифікувати в кожній сильні й слабкі сторони з погляду її власного внутрішнього устрою» [1, с. 42]. Однак не тільки національні риси, але все багатство соціокультурного життя впливає на формування конкретної школи дизайну.

Виходячи з вищесказаного, ми можемо сформулювати поняття національно-культурної моделі дизайну. Національно-культурна модель дизайну – це предметне втілення локальних особливостей, національних переваг і характерів у предметах дизайнерської творчості. Розходження цих предметних втілень закладені в матеріалах, специфіці формоутворення й колористичному рішенні, у відношенні до природи й людини, а також ролі високих технологій у дизайні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бранци А. Італійський парадокс / А. Бранци ; переклад Г. Курьєровою // Мир дизайну. – 1999. – № 3. – С. 42.
2. Кант І. Собр. соч. : в 6 т. / І. Кант. – М. : Просвящение, 1966. – Т. 5. – С. 325.
3. Пташнік Н. М. Інноваційні підходи до формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної народознавчої роботи / Н. М. Пташнік // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ ; Вінниця : ООО «Планер», 2006. – Випуск 14. – С. 131–136.
4. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів / Г. С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – 530 с.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
6. Юнг К. Г. Людина і його символи / К. Г. Юнг. – М. : Медкові Б., «Срібні нитки», 2008. – С. 92–93.